

Олександр СТРИЛЮК

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ У МІКРОТОПОНІМАХ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто мікротопоніми Любомльського району Волинської області, похідні від географічних термінів.

Ключові слова: мікротопонім, географічний термін, мікрооб'єкт.

Постановка наукової проблеми. Науковий інтерес до народної географічної термінології як специфічної групи лексики зумовлений насамперед її здатністю "консервувати" в собі цілісну лінгвістично-географічну історію відповідного терену.

Лінгвісти підкреслюють "активну участь місцевих географічних термінів у творенні власних географічних назв різних територій"¹. "Для мікротопонімів здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних назв, зберігаючи свою мотивованість"².

Терміни на позначення рельєфно-ландшафтних ознак по-різному репрезентовані у різних класах географічних назв. Найзначнішим є обсяг географічних термінів у мікротопонімії, яка, у порівнянні із гідронімією та ойконімією, тісніше пов'язана з апелятивною лексикою.

Проблемі вивчення народних географічних термінів присвячені праці Я. Рудницького "Географічні назви Бойківщини" та С. Грабця "Географічні назви Гуцульщини", "Словник народних географічних термінів Чернігівсько-Сумського Полісся" Є.О.Черепанової, "Словник народних географічних термінів Кіровоградщини" Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш і "Словник народних географічних термінів Волині" О. К. Данилюк.

Предметом нашого розгляду є мікротопоніми Волині, твірні основи яких указують на рельєфно-ландшафтні ознаки, мотивовані географічними термінами, характерними для досліджуваного регіону.

Відапелятивні мікротопоніми такого типу складають 14 % від

¹Емельянович В. Географічная тэрміналогія як крыніца мікратапаніміі (на матэрыяле Пружанскага і Камянецкага раёнаў Брэсцкай вобласці) / В. Емельянович // Беларуская аанамастыка. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – С.87–97.

²Карпенко О. Українська мова. Енциклопедія. – К. – 2000. – С.318.

усіх зафіксованих анойконімів. Зважаючи на те, що Полісся має свої характерні рельєфно-ландшафтні ознаки, це знаходить своє відображення і в мікротопонімії краю.

Мікротопоніми, похідні від термінів на означення рельєфу

Домінантними серед відтопографічних утворень є група назв, що походять від термінів на означення рельєфу місцевості. При цьому виділяємо такі, що відображають: а) додатний рельєф; б) від'ємний рельєф; в) рівнинну місцевість.

Перші представлені лише кількома лексемами на досліджуваній території. Це пов'язано з тим, що територія району знаходиться в межах Поліської низовини.

Гора

"Гора – значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень"³.

У досліджуваному ареалі географічний термін *гора* реалізований у назвах таких мікрооб'єктів: г. *Вошива гірка* (Забол.), г. *Гапоньцова гора* (Забуж.), п. *Гора* (Вижг., Ол., Забол., Рад.), п. *Гори* (Зап.), гр. *Гуцова гора* (Забуж.), п. *Дива гора* (Гуш.), п. *Домбикова гора*, п. *Куплина гора* (Зап.), г. *Леса гора* (Гуш.), п. *Оксютова гора* (Бірк.), ч.с. *Пендзюва гора* (Зап.), ур. *Песанська гірка*, гр. *Поленські гори* (Забол.), п. *Попова гора* (Гол.), ур. *Соломчина гірка* (Забол.), г. *Тура гора* (Вис.)

Груд

Лексема *груд* визначається як "підвищене, відносно сухе місце серед болота"⁴.

Географічний термін *груд* зафіксований у с. Забужжя – ч.с. *Великий груд*.

Кемпа

На території Волині термін *кемпа* вживають зі значенням: "невелике підняття на поверхні", "горбок на болоті", "високий пагорб"⁵. Назва, очевидно, польського походження, українським відповідником якої є термін *купа*.

Апелятив *кемпа* представлений лише одним мікротопонімом: бол. *Кемпа* (Круш.)

Назви на позначення від'ємного рельєфу представлені досить широко, а найуживанішими є мікротопоніми, утворені від основ *долина* та *луг*.

Долина

Названий термін реалізований у таких власних назвах:

³ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

⁴ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. – Луцьк: Вежа, 2000. – Т.1. – С.135.

⁵ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. – Луцьк: Вежа, 2000. – Т.1. – С.244.

п. *Долина* (Вис.), п. *Долинки* (Лб.), пас. *Широка долина* (Зап.), п. *Широка долина* (Рад., Лб.), луг *Шмеджува долина* (Гуш.). Термін *долина* вживається зі значенням "рівна пласка місцевість, розташована між горбами чи горами"⁶. Г. Аркушин визначає термін *долина* як "низьке заболочене місце на полі чи сінокосі"⁷.

Луг

Номенклатурний термін *луг* в українській мові означає "порослу травною та кущами луку, що використовується як пасовисько й сіножать"⁸. Т. Марусенко подає такі визначення *лугу*: "низина, поросла травною", "низина, поросла лісом", "низина (у загальному значенні)", "низина біля річки", "низька місцевість", "ліс на низині", "ліс на низинному місці біля річки", "викорчована місцевість"⁹.

У досліджуваному регіоні назва *луг* входить до складу таких мікротопонімів: луг *Занцювий луг* (Гуш.), п. *Луг* (Гол.), ур. *Луг* (Ол., Круш.), луг *Сасув луг* (Забол.), луг *Щучий луг* (Гуш.).

Яма

"Яма – це заглиблення в землі; глибока вирва на дні річки, ставка, озера"¹⁰.

Утворені від цієї лексеми мікротопоніми: ч.р. *Біла яма* (Гуш.), ст. *Чорна яма* (Забуж.), ур. *Шшикова яма* (Вишнів), ур. *Ями* (Круш.), ст. *Яцова яма* (Забуж.).

Найчисельнішою є група мікротопонімів, основи яких указують на рівнинну місцевість.

Вигін

Апелятив *вигін* означає "простору вільну ділянку біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю"¹¹.

Термін *вигін* є складовою частиною таких мікротопонімів: пас. *Вигін* (Зап., Масл.), ч.с. *Вигін* (Вис., Красн.), ч.с. *Вигнянки* (Підг.), пас. *Вигон* (Забол.).

Ділянка

Географічний термін *ділянка* зі значенням "окремої частини земельної площі, використовуваної з якоюсь метою, виокремленої

⁶ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т.– Луцьк: Вежа, 2000. – Т.1. – С.163.

⁸ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

⁹ Марусенко Т. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье. – М. – 1968. – С. 235.

¹⁰ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

¹¹ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

за якою-небудь ознакою"¹² представлений у таких мікротопонімах: пас. Червона ділянка (Забол.), сін. Юхимова дзялка (Ол.).

Наведений номен ділянка, як і білоруське дзялка "смужка; виділена ділянка посіву, луку, лісу", належить до полонізмів (пор. пол. *dzialka* "невелика ділянка"). Незаперечним свідченням цього є незаконмірне для української мови її звукове оформлення, замість очікуваного українського варіанта *ділка, мотивованого дієсловом ділити¹³.

У словнику Г. Аркушина апелятив ділянка означає "місце в лісі, відведене для вирубки"¹⁴. Мікротопонім з таким значенням зафіксовано у с. Заболоття – гл. *Випаліяна ділянка*.

Дорога

Лексема *дорога* (шлях, гостинець, стежка) має значення "смуга землі, по якій їздять і ходять"¹⁵.

У досліджуваному регіоні терміном *дорога* мотивовані такі назви мікрооб'єктів: пас. *Дорога* (Зап.), п. *Загостинець* (Нов.), п. *Междоріжжя* (Ол.), п. *Між дорогами* (Кусн.), п. *Нагірна дорога* (Зап.), дор. *Овлочинська стежка* (Ол.), пас. *Центральна дорога*, пас. *Шлях* (Зап.).

Лан

"Лан – це безліса рівнина, рівний, широкий простір; поле. Великий безлісий простір оброблюваної землі. Ділянка оброблюваної землі, яка має певні межі"¹⁶.

Апелятиви *лан* представлений у таких назвах: п. *Лан* (Гущ.), п. *Лани* (Рад.), п. *Ланке* (Зг.).

За спостереженнями багатьох учених, аналізована лексема через посередництво польської і чеської мов походить з німецького *lehen* "відданий в оренду маєток". До початку XVIII ст., за свідченнями Й. О. Дзєндзелівського, лексему *лан* уживали в Україні з семантикою "земельна міра", тобто семантика "поле, нива" є вторинною, відомою тільки з XVIII ст. Паралелі виявлено в більшості українських говорів і в літературній мові¹⁷.

Нива

"Нива – ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні

¹² Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnuk.net/>

¹³ Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині // Автореф. ... дис. канд. філ. наук. К. – 2000. – С.10.

¹⁴ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. – Луцьк: Вежа, 2000. – Т.1. – С.157.

¹⁵ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnuk.net/>

¹⁶ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnuk.net/>

¹⁷ Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині // Автореф. ... дис. канд. філ. наук. К. – 2000. – С.9.

культури або яка призначена для їх вирощування; поле"¹⁸.

На досліджуваній території апелятив *нива* реалізований у таких мікротопонімах: ч.с. *Будницька нива*, п. *Германова нивка* (Забуж.), п. *Горбата нивка* (Лб.), ст. *Занівка* (Зач.), п. *Зозулина нива* (Гуц.), пас. *Іванова нива* (Зап.), п. *Корчукова нивка* (Рад.), п. *Криві нивки* (Вижг.), п. *Петьова нивка*, п. *Фасова нива* (Вишн., Гуц.), п. *Шотова нивка* (Забуж.).

Наведений номен добре відомий у ряді українських говорів, функціонує в більшості інших слов'янських мов, пор. укр. діал. *нива* "поле, земельна ділянка; рівнина", блр. *ніва* "оброблене, добре вгноєне і засіяне поле; поле на місці зораної сіножаті; вижате поле; суцільна ділянка землі одного господаря", чес. *niva* "поле, нива", "новина", "широка рівна ділянка поля чи лугу", "рівна площа", "панське поле", *nivka* "селянське поле", пол. *niwa* "поле, долина"¹⁹.

Поле

Названий термін реалізований у таких власних назвах мікрооб'єктів: сін. *Барелове поле* (Виж.), пас. *Біля Великого поля*, п. *Велике поле* (Забол.), луг *Микетове поле* (Вижг.), ур. *Широке поле* (Забол.).

Термін *поле* вживають зі значенням "безліса рівнина, рівний великий простір", "ділянка землі, що використовується під посіви"²⁰.

Мікротопоніми, похідні від термінів на означення специфіки ґрунтів

Мікротопоніми, семантика базових географічних термінів яких відображає специфіку ґрунтів, трапляються рідше. Утворення відповідних назв на досліджуваній території спричинено особливостями її ґрунтового покриву. Мікротопоніми цього типу повністю відповідають топографічним прикметам того чи того об'єкта. Серед них, насамперед, можемо відзначити ті, що вказують на вологість та колір ґрунтів і специфічні для регіону назви, пов'язані з покладами корисних копалин.

Багно

Це один із найхарактерніших для поліського ареалу онім, який представлений у таких мікротопонімах: ліс *Багна* (Забол., Зап.), п., сін. *Багно* (Забуж., Кусн.), ліс *Забагонне* (Зап.), бол. *Князь-багно* (Вижг.), ліс *Межибагна* (Гуц.), ліс *Нудизькі багна* (Круш.).

Термін *багно* побутує з такими значеннями: "болотисте місце; трясовина, болото", "велика калюжа, грязьке місце", "розріджена

¹⁸ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

¹⁹ Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині // Автореф. ... дис. канд. філ. наук. К. – 2000. – С.9.

²⁰ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

внаслідок дощів, танення снігу та ін. земля на шляхах, стежках і т. д.²¹

Глина

Апелятив *глина* має значення "багатомінеральна гірська порода, переважно осадового походження, яка з водою утворює пластичну масу; широко використовується у будівництві, гончарстві, скульптурі і т.ін."²².

У мікротопонімії Волині цей термін реалізується у таких назвах: пас. *Глини* (Бірк.), ч.с. *Глинянка* (Ол.), п. *Нова глинка* (Бірк.).

Калюжа

"Калюжа – заглибина в ґрунті, наповнена водою або іншою рідиною"²³

Географічний термін *калюжа* представлений лише однією назвою – ліс *Закалюги* (Гуц.)

Мочар

Апелятив *мочар* зі значенням "заболочена місцевість, драговина, трясовина"²⁴ представлений у мікротопонімах: п. *Мочар* (Гол.), бол. *Мочар* (Масл.).

Чорнозем

Мікротопонім *Чорнозем*, на позначення пасовища, зафіксований у с. Олеск.

Термін *чорнозем* має таке значення: "родючий чорний ґрунт, багатий на перегній, що утворився переважно в степових і лісостепових районах"²⁵.

Мікротопоніми, похідні від гідрографічних термінів

Серед географічних твірних лексем важливе місце належить гідрографічній номенклатурі. Ці мікротопоніми утворення представлені такими назвами.

Болото

Одним із найяскравіших онімів, які презентують Полісся, є термін *болото* – "грузьке місце з надмірно зволуженим ґрунтом, часто із стоячою водою та вологолюбною рослинністю"²⁶.

Апелятив *болото* перебуває в активному мікротопонімному

²¹ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

²² Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

²³ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

²⁴ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т.– Луцьк: Вежа, 2000. – Т.1. – С.347.

²⁵ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

²⁶ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnky.net/>

обігу на території Любомльщини: бол. *Біле болото* (Ол.), сін. *Болото* (Забол.), ч.с. *Болото* (Зап.), бол. *Вовче болото* (Красн.), бол. *В'юнове болото* (Забуж.), п. *Кругле болото* (Вижг.), бол. *Святе болото* (Вис.), луг *Тунцішине болото* (Вишн.).

Брід

Географічний термін *брід* має значення "мілке місце річки, озера або ставка, по якому можна переходити або переїжджати на інший бік"²⁷. На території Волині термін *брід* реалізовано у мікротопонімах: дор. *Бомків брід* (Коц.), п. *За бродом* (Забол.), ч.р. *Карасів брід* (Мил.).

Криниця

Географічний термін *криниця* на досліджуваній території побутує з такими значеннями: "глибоко викопана й захищена цямринами від обвалів яма для добування води з водоносних шарів землі; колодязь", "джерело"²⁸.

Згаданий апелятив представлений у назвах: дж. *Зіздува криниця* (Забуж.), пас. *Криниця* (Зап.), п. *Криниця* (Лад.), ур. *Криниці* (Масл.), ур. *Криниця* (Підг.), дж. *Піцова криниця* (Лб.).

Острів

Апелятив *острів* вживають у значеннях "ділянка суходолу, оточена з усіх боків водою", "ділянка землі, яка чітко вирізняється на тлі решти місцевості"²⁹.

На досліджуваній території згаданий термін представлений у мікротопонімах: п. *Малий острів*, п. *Острів* (Вижг.), х. *Острів* (Вишнів), ч.л. *Острівці* (Гуп.), ч.л. *Острови* (Вишнів), сін. *Островок* (Лок.).

Рів

Апелятив *рів* зі значенням "довга глибока канава, розмита водою або викопана в землі"³⁰ репрезентований такими назвами: п. *Високій рів* (Рад.), ст. *Грицьов рів* (Забуж.), п. *За ровом*, п. *Рів* (Лад.), сін. *Рови* (Гол.), ур. *Сальникові рови* (Лб.), п. *Танків рів* (Гущ.).

Сажалка

"Сажалка – невелике штучне водоймище, в якому розводять і утримують рибу; копанка"³¹. Апелятив *сажалка* представлений мікротопонімами: пас. *Біля сажовки* (Ол.), ст. *Свиняча сажовка*

²⁷ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

²⁸ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

²⁹ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

³⁰ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

³¹ Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnkyk.net/>

(Лб.).

Став

"Став – водоймище (у природному чи штучному заглибленні) з непрогічною водою; місце розлиття річки, струмка перед загатою"³².

Лексема *став* (*ставок*) утворює мікротопоніми: п. *Біля става* (Забуж.), п. *Став* (Гуц., Рад.), бол. *Став* (Забол., Лисн.), луг *Став* (Вишн.), ур. *Стави* (Вис.), п. *Ставок* (Зг.).

Мікротопоніми, похідні від термінів на означення форми, лінії, розташування

Мікротопоніми, що походять від термінів на означення форми, лінії, розташування, безпосередньо відображають геометричні характеристики об'єктів, зокрема: сін. *Клин* (Вижг.), п. *Клин* (Гол., Гуц., Забол., Ол., Лб), ліс *Клин* (Забол.), п. *Кут* (Гуц.), сін. *Кут* (Ол.), ч.с. *Кут* (Лб.), ліс *Стуковіч кут* (Гуц.), ур. *Угол* (Ол.).

Апеляти *клин* етимологічно сягає праслов'янського **klinъ* або **kьlinъ* "загострений з одного кінця шматок дерева, металу і т. ін.", яке, у свою чергу, походить від дієслова **kolti*, **kьlti* "колоти". Значення "частина поля", очевидно, є результатом семантичного розвитку, пор. блр. діал. *клинóк* "трикутна ділянка"³³.

Висновок

Отже, географічна термінологія послужила вагомою базою для творення мікротопонімів. У межах цієї групи кількісно домінують оніми, похідні від термінів на окреслення рельєфу. Вони виражають особливості підвищень, заглибин та рівнин досліджуваної території. Частина термінологічної лексики має прозору семантику і поширена по всій території України.

Важливу роль у творенні мікротопонімів відіграє гідротермінологія, яка становить архаїчний шар онімної лексики. Мікротопоніми мотивують в основному апелятиви *мочар*, *багно*, *болото*, що виявляють особливості водної сітки досліджуваної місцевості.

Серед лексем на позначення форми об'єкта найпродуктивнішими є *кут*, *клин*.

Слід відзначити, що більшість проаналізованих апелятивів вживаються у складених назвах (*Барелове поле*, *Біля Великого поля*, *Велике поле*, *Нудизькі багна*, *Нова глинка*, *Нагірна дорога*, *Юхимова дзялка та ін.*).

Мікротопоніми, що походять від географічних термінів, становлять вагому частку в мікротопоніміконі території і виражають певним чином мовну картину світосприйняття

³² Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnuk.net/>

³³ Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині // Автореф. ... дис. канд. філ. наук. К. – 2000. – С.12.

мешканців Любомльщини, що й відбилося у процесі номінації.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Назви об'єктів:

п. – поле; ч.с. – частина села; ч.л. – частина лісу; ч.р. – частина річки; сін. – сінокіс; х. – хутір; бол. – болото; гр. – горб; ур. – урочище;	дор. – дорога; ст. – ставок; г. – гора; пас. – пасовище; дж. – джерело; садж. – саджавка; гл. – галявина; кр. – криниця.
--	---

Населені пункти:

Бірк. – Бірки; Гуш. – Гуша; Забол. – Заболоття; Забуж. – Забужжя; Зап. – Запілля; Рад. – Радеків; Вис. – Висоцьк; Круш. – Крушинець; Кусн. – Куснища; Гуп. – Гупали; Лок. – Локутки; Лисн. – Лисняки; Мил. – Миловань;	Ол. – Олеськ; Вижг. – Вижів; Гол. – Головно; Лад. – Ладинь; Зач. – Зачернечя; Вишн. – Вишнівка; Зг. – Згорани; Масл. – Масловець; Красн. – Красноволія; Підг. – Підгородне; Нов. – Новоугрузьке; Коц. – Коцюри; Лб. – Любомль.
--	--

Стрилюк Александр

Географическая терминология в микротопонимах

Любомльского района Вольнской области

В статье рассмотрены микротопонимы Любомльского района Вольнской области, производные от географических терминов.

Ключевые слова: микротопоним, географический термин, микрообъект.

Strylyuk Oleksandr

Geographical terms in microtoponyms of Lyuboml' district

The article analyses the microtoponyms of Lyuboml' district Volyn region which are derivated from geographical terms.

Key words: microtoponym, geographical term, microobject.